

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

جستارهایی در

الهیات شهر

علی الهی خراسانی

پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی

جستارهایی در الهیات شهر

علی الهی خراسانی

ناشر: انتشارات پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی

ویراستار علمی:

چاپ اول: ۱۴۰۰ / ۱۰۰ نسخه

قیمت: ۵۰,۰۰۰ تومان

شابک:

چاپ و صحافی: چاپ آذین

تلفن و دورنگار پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی

ishm@um.ac.ir - ۰۵۱-۳۸۸۰۴۸۵۰ - ۳۸۸۰۷۳۲۸

فهرست مطالب

مقدمه	۹
پیشگفتار	۱۱
جستار اول: مسأله الهیات شهر	۱۵
زندگی شهری	۱۵
جایگاه و خاستگاه الهیات شهر	۱۷
شاخصه‌های کلیدی الهیات شهر	۱۸
الهیات شهری ریزوماتیک	۲۰
کرونا و الهیات شهر	۲۳
پیشینه الهیات شهر در ایران	۲۴
جستار دوم: دین و برنامه‌ریزی شهری	۲۷
مقدمه	۲۸
محل عبادت و شهرها	۳۵
دین، جامعه و روانشناسی	۴۰
خدا، کشور و قانون	۴۴
ایمان، معنویت و ریخت‌شناسی (مورفولوژی) شهری	۴۸
نتیجه‌گیری	۵۲
منابع	۵۲

جستار سوم: الهیات، معنویت و ابعاد عینی شهری ۶۱

مقدمه ۶۲

قدرت معنوی دین در اماکن شهری ۶۶

حصول تمامیت ۶۹

دین، علم و شکل‌دهی به حوزه شهری ۷۲

منابع ۷۶

جستار چهارم: چشم‌انداز معنوی به شهر انسان ۸۱

تقدس و شهر ۸۵

فرجام‌شناسی و شهر ۸۹

نتیجه‌گیری ۹۶

جستار پنجم: فقه شهرسازی در تمدن اسلامی ۹۷

مقدمه ۹۷

درنگی در کتاب فقه شهرسازی ۹۸

سیاست شرعی ۹۹

مفهوم شهر مرکزی ۱۰۱

فقه و ساختار فیزیکی شهر ۱۰۴

راه‌ها در شهر اسلامی ۱۰۵

فقه و معماری مساجد ۱۰۹

بازارها و واحدهای تجاری ۱۱۴

معماری منازل مسکونی ۱۱۹

آب و سازه‌های آبی ۱۲۲

اوقاف و شهرسازی ۱۲۹

هندسه اسلامی ۱۳۲

جستار ششم: فقه بازارها و ساختمان‌های تجاری در شهرهای اسلامی.....۱۳۵

توزیع مکانی	۱۴۳
تخصیص	۱۴۹
مجاورت	۱۵۱
قواعد مجاورت	۱۵۵
دست فروشان	۱۶۱
آداب بازار	۱۶۴

جستار هفتم: چالش‌های فقهی بلندمرتبه‌سازی در شهر.....۱۶۷

مقدمه	۱۶۷
تاریخچه بلندمرتبه‌سازی در ایران	۱۶۹
مفهوم‌شناسی	۱۷۰
نگاهی به محاسن و معایب بلندمرتبه‌سازی	۱۷۲
صلاحیت فقه در بررسی بلندمرتبه‌سازی	۱۷۶
حکم اولی بلندمرتبه‌سازی	۱۷۷
بررسی دیدگاه مبغوضیت بلندمرتبه‌سازی	۱۷۸
ضابطه‌مندی بلندمرتبه‌سازی بر اساس قاعده لاضرر و لاضرار	۱۸۸
میراث فرهنگی در شهر	۱۹۲
نتیجه‌گیری	۱۹۵
منابع	۱۹۶

جستار هشتم: مشهد؛ جهان شهر معنوی.....۲۰۳

کارکردهای جهان‌شهری	۲۰۴
معنویت و گفت‌وگو در شهر مشهد	۲۰۵
نتیجه‌گیری	۲۱۰

جستار نهم: ایده نو: معنویت به مثابه ژنوم شهر مشهد ۲۱۳

چیستی ژنوم ۲۱۳

ژنومیک فرهنگی ۲۱۴

استعاره ژنوم شهر ۲۱۶

مقدمه ناشر

شهر هم‌داستان و مقارن با تمدن و مدنیت و نیز آئینه ذهنیت و حافظه است. شهر بستر و سازنده عنصر ارتباط و بالمال هویت مشترک اهالی خود است.

امروزه شهرها دچار کژتابی ذهنی و زبانی از تصویر و تلقی کلان مساله توسعه انسانی است. آسیب‌هایی که اول در کسوت نظریه و فرضیه آفتابی شدند و کم‌کم سر از وادی عمل درآوردند و چهره شهر و زندگی شهری را تغییر دادند. صورت شهرهای امروز ما از سیرت نگاه‌ها و رویکردهای اشتباه ما از عمران و آبادانی مخدوش شده است. پس برای تغییر و اصلاح این رویکردها باید گفت‌مان و طرحی نو در انداخت. انتشارات گفت‌مان شهر وابسته به پژوهشکده نوین شهر معنوی ثامن با این نیت متولد شد و بالید.

یکی از طرح‌های پژوهشی پژوهشکده نوین شهر معنوی ثامن «الهیات شهر» به‌شمار می‌رود که در طول سال‌های فعالیت خود توجه ویژه‌ای به مقوله زیارت و شهر داشته و تا کنون ده‌ها نشست علمی و همفکری نخبگانی در این رابطه داشته است.

الهیات شهر به‌عنوان گرایشی نو در الهیات و با نگاه میان‌رشته‌ای می‌کوشد چگونگی پیوند معنویت و دین با ابعاد مختلف زندگی شهری را مورد کاوش و بررسی علمی قرار دهد.

حجت‌الاسلام دکتر علی الهی خراسانی که دبیر سابق گروه پژوهشی مطالعات فرهنگی در پژوهشکده نوین شهر معنوی ثامن بوده و هم‌اکنون نیز عضو هیئت علمی پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی دانشگاه فردوسی است در این کتاب کوشیده الهیات شهر را از دو منظر الهیات اجتماعی مسیحیت - که خاستگاه الهیات شهر در غرب محسوب می‌شود- و الهیات اسلامی به‌ویژه فقه اسلامی مورد بررسی قرار دهد و با نگاهی میان‌رشته‌ای میان دین و فرهنگ جایگاه بایسته شهر مشهد الرضا(ع) را تبیین کند.

نشر گفتمان شهر امید دارد، توجه اندیشمندان، مدیران و سیاست‌گذاران را به مقوله الهیات شهر، به عنوان رویکردی پایدار در سیاست‌گذاری فرهنگی و برنامه‌ریزی شهری جلب کند تا از این رهگذر بتوان به شهری در تراز تمدن ایرانی اسلامی و بهبود کیفیت زندگی در شهر رسید.

پژوهشکده نوین شهر معنوی ثامن

پیشگفتار

«حسینیه شیخ، خانه‌ای ۷۵۰ متری با بافت کاملاً مسکونی بود. بخش‌های اندرونی و بیرونی با معماری سنتی و شامل قسمت‌های شاه‌نشین، ایوان، حوض و... بود و طراحی برای حسینیه نداشت، اما ایام عزاداری که می‌شد، یک‌باره تغییر شکل پیدا می‌کرد و پرچم‌های سیاه به اهتزاز درمی‌آمد و تعدادی از اتاق‌ها تخلیه می‌شد. یکی از اتاق‌ها به آبدارخانه تبدیل می‌شد و در حیاط خیمه‌ای برای عزاداری برپا می‌شد. وسط حیاط خانه قدیمی خیمه برپا می‌شد. تیرک خیمه را وسط حیاط می‌زدند. این تیرک از وسط کوچه رد نمی‌شد. برای همین آن را از روی پشت‌بام‌ها می‌آوردند. برپا کردن خیمه خیلی زحمت داشت. در زمستان برای گرمای خیمه در آتش‌دان‌ها زغال آتش می‌کردند و دودش را می‌گرفتند و دورتادور می‌گذاشتند. مردم در همه جای خانه برای شنیدن ذکر مصیبت و روضه خوانی می‌نشستند.»^۱

مؤسس این حسینیه در مشهد، مجتهدی خوش‌نام و مردم‌دار و عالم دینی تراز اول خراسان در زمان خویش آیت‌الله شیخ محمدتقی بجنوردی (متوفی ۱۲۷۵ش) بوده‌است. (جدّ مادری راقم سطور) مردی که از زهد و وارستگی و

۱- مهندس محمدرضا تقوی بجنوردی (نسل چهارم شیخ محمدتقی بجنوردی) در گفت‌وگو با شهرآرا:

تیزبینی اجتماعی او حکایت‌های مختلفی نقل کرده‌اند.

حسینیه شیخ، ۱۵۰ سال به‌عنوان فضای معنوی در فاصله صد متری با حرم امام رضا(ع) کانون اصلی و مهمی برای مناسک محرم و تولید معنا بوده است. مکانی اجتماع‌محور که پیوند عمیقی با معنویت و امر قدسی برقرار کرده بود و نسل شیخ هر یک اهتمام فراوانی به حفظ این میراث گرانبهای معنوی و مردمی داشته‌اند.

باری! در سال ۱۳۷۶ شمسی به بهانه توسعه حریم حرم، با وجود مقاومت‌ها و نامه‌نگاری‌های متعدد از سوی متولی حسینیه شیخ (حجت‌الاسلام حسین تقوی بجنوردی) این فضای معنوی و مردمی تاریخی و پرآوازه به‌دست آستان قدس رضوی به‌طور کامل تخریب شد! تخریب یک مکان و فضای معنوی پررونق توسط یک نهاد رسمی دینی! و چه شگفت و غریب! از زمان تخریب تا کنون، زمین خالی از حسینیه نه صحنی شد و نه تبدیل به کاربری خاصی.

تخریب حسینیه شیخ در غیبت و غفلت الهیات اتفاق افتاد. نتیجه الهیاتی که به زندگی شهری و فضاهای شهری در بافت انسانی و معنوی پیرامون حرم رضوی کاری ندارد، غلتیدن در دامان سوداگری و توسعه‌زدگی است که چیزی جز تخریب هویت و حافظه شهری حاصل نمی‌شود.

***

کتاب پیش‌رو آغاز راهی است برای تولید محتوا و ادبیات علمی «الهیات شهر» و تبیین روشمند رابطه معنویت و زندگی شهری در دنیای کنونی. جستارهای این کتاب، با بازخوانی اندیشه‌های الهیات‌دانان معاصر مسیحی و متفکران مسلمان می‌تواند به توسعه مطالعات میان‌رشته‌ای میان علوم اسلامی و علوم انسانی نیز در بستر زندگی شهری بیانجامد.

در پایان یاد می‌کنم از مرد بزرگ و دانشمندی که گفتار دلنشین و دیدگاه‌های ارزنده‌اش تصور روشنی از زندگی شهری برای ذهن و دورنمای علمی بنده رقم زد و بارها از سخن و اندیشه او در پژوهشکده ثامن بهره بردم؛ مرحوم دکتر محمدمین قانعی راد. یادش گرامی باد.

علی الهی خراسانی

مشهد/ اردیبهشت ۱۴۰۰

